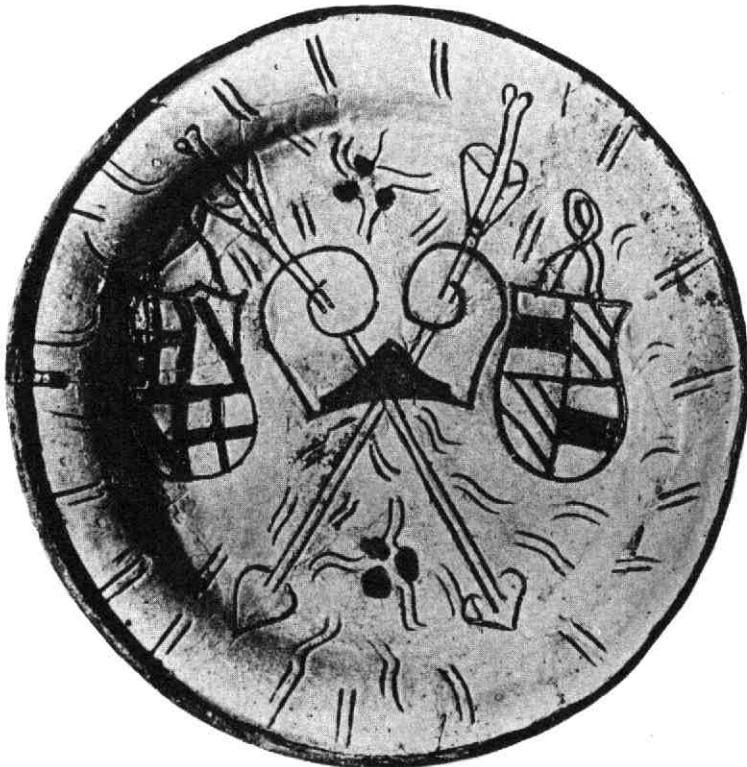

EEN UTRECHTS HERDENKINGSBORD UIT 1496

Omdat in 1493 het einde van de lange ambtsperiode van David van Bourgondië als bisschop van Utrecht wel moest naderen, achtte de Bourgondisch-Oostenrijkse regering het raadzaam maatregelen te treffen om zijn opvolging rustig en vlot te laten verlopen. Vanuit Brussel werd besloten om in het Utrechtse bisdom naast David van Bourgondië een coadjutor (helper en plaatsvervanger van de bisschop) met recht van opvolging te benoemen. Dit was rechtelijk mogelijk omdat Maximiliaan als landvoogd over de Nederlanden op 27 augustus 1490 van paus Innocentius VIII een privilege had ontvangen op grond waarvan hij de nieuwe bisschop van het Sticht kon bepalen: bij de eerstvolgende verkiezing zou Maximiliaan zijn kandidaat presenteren aan de Utrechtse kanunniken, die verplicht waren deze keuze in hun stemming te bevestigen. De tijdige benoeming van een coadjutor zou deze procedure helemaal zeker stellen en garandeerde bovendien een continuïteit in het bestuur over het bisdom. Door de Bourgondisch-Oostenrijkse machthebbers werd Frederik van Baden, toen thesaurier van de kerk van Keulen, als opvolger voor David van Bour-

gondië uitgekozen. Frederik van Baden, geboren in 1458, was een volle neef van Maximiliaan en dus een achterneef van Filips de Schone. Bisschop David van Bourgondië van Utrecht voelde evenwel in 1493 niets voor een hulpbisschop en toekomstig opvolger naast zich, evenmin als de Utrechtse kapittels voor dit idee geporteerd waren. Voorlopig werd de benoeming van Frederik echter niet door hen, maar door de standen van Over-Sticht voorkomen, die wegbleven van de vergadering op het bisschoppelijk kasteel te Wijk bij Duurstede waar een gezantschap van regeringszijde de aanstelling van de coadjutor zou afkondigen. Drie jaar later, in 1496, overleed David van Bourgondië na veertig jaar bisschop van het Sticht te zijn geweest. Zijn jongere broer en de latere opvolger op de Utrechtse bisschopszetel Filips van Bourgondië wist de verkiezing van de nieuwe bisschop van Utrecht door de kapittels lange tijd uit te stellen door het lijk van David niet vrij te geven voor de begrafenis waarna fatsoenshalve de bisschopskeuze pas kon plaatsvinden. Intussen was een bode op en neer getrokken naar keizer Maximiliaan in Zuid-Duitsland. Op 23 april

1. Aardewerk schotel met de symbolen van het Bourgondische huis, het wapen van bisschop Frederik van Baden en een schild met het Bourgondische en het Oostenrijkse wapen. Rond 1500, en waarschijnlijk in de laatste maanden van 1496 te Utrecht vervaardigd. Opgegraven in 1980 te Utrecht, Jan Meyenstraat e.o., door het team van de gemeente-archeoloog van Utrecht (foto: Gem. Fotodienst).

2. *Kornetvaan met de afbeelding van de heilige Bartholomeus, de spreuk „Je lay emprins“ het devies van Karel de Stoute, en twee maal de Bourgondische vuurslag met de vonken spattende vuurstenen voor*

het Andreaskruis van twee gekruiste pijlen. Tekening van Hans Heinrich Ryff uit Basel, 1616, van een van de vanen en vlaggen in de kerk van Glarus, deel van de „Burgunderbeute“ uit 1476/77.

werd door de Utrechtse kanunniken vastgesteld dat 13 mei de verkiezing zou geschieden. In feite werden er aan de stemgerechtigde kanunniken twee kandidaten gepresenteerd: Filips van Kleef en Frederik van Baden. Filips van Kleef was vooral naar voren geschoven als tegenkandidaat door de hertogen van Gulik en Kleef.

Frederik van Baden was nog steeds de door de Bourgondisch-Oostenrijkse vorsten uitgezochte opvolger. Filips de Schone ondersteunde Frederik door een gewone aanbevelingsbrief naar Utrecht te zenden; keizer Maximiliaan stelde zich absoluter op en beval op 27 april eenvoudigweg aan de kanunniken om Frederik van Baden te kiezen. Maximiliaan beriep zich hierbij op het charter van paus Innocentius VIII uit 1490. Uit overleg met de Staten van Over-Sticht, dat de kanunniken al voor 23 april hadden gevoerd, was duidelijk geworden dat deze zich niet tegen de Bourgondisch-Oostenrijkse kandidaat zouden verzetten. Op 13 mei kozen de zeven prelaten en de zeventenzeventig kanunniken Frederik van Baden als hun nieuwe bisschop. Deze ogenschijnlijk vrij gekozen opvolger werd op 26 november van datzelfde jaar door de paus bevestigd.

Bij een opgraving aan de Jan Meyenstraat en omgeving te Utrecht in 1979-1981 werden in een zestien-eeuwse beerput enkele interessante voorwerpen gevonden. Het meest spectaculair was de nog vrij gave, laat-vijftiende-eeuwse zandstenen bisschopskop. Bovendien werd er een aantal fragmenten in aangetroffen van een fraaie aardewerk schotel. Door enkele ontbrekende delen aan te vullen, was het mogelijk om deze scherven weer te restaureren tot een compleet bord (afb. 1). De schotel in roodgebakken aardewerk, overdekt met een witte engobe, is versierd met sliob-kras-tekeningen (sgraffito), die bij de restauratie min of meer verantwoord kon worden aangevuld omdat er geen essentiële delen van de voorstelling ontbraken. De schotel is van lokale Utrechtse productie en werd na de opgraving als vijftiende-eeuws gedateerd.

De sgraffito-tekening op de schotel strekt zich uit over de gehele voorzijde van het bord tot aan de buitenrand toe. In het midden is de Bourgondische vuurslag getekend, waarachter een door twee schuingekruiste

pijlen gevormd Andreaskruis. Boven en onder de vuurslag staan een drietal punten die de vuurstenen verbeelden waaruit de vonken spatten. De vonken zijn weergegeven als gegolfde dubbele lijntjes die over het gehele bord zijn verdeeld. Links en rechts van de vuurslag zien we telkens een gekwartierd wapenschild met een omgeslagen ophangriem.

Het vuurijzer met de vonkende stukken silex en het

3. *Albrecht Dürer, De verloving van Filips de Schone met Joanna van Castilië. Blad uit de „Ehrenpforte“ voor keizer Maximiliaan, ca. 1515. Links staat keizer Maximiliaan, in het midden Filips de Schone en rechts Joanna van Castilië. Voor Maximiliaan is onder de Oostenrijkse keizerskroon zijn wapen weergegeven: de dubbelkoppige adelaar met als borstschild het gedeelde Bourgondisch-Oostenrijkse wapen. Aan de voeten van aartshertog Filips de Schone opnieuw het gedeelde Bourgondisch-Oostenrijkse wapen. Aan de voeten van aartshertog Filips de Schone opnieuw het gedeelde Bourgondisch-Oostenrijkse wapenschild.*

Andreaskruis zijn de vaste tekens voor het Bourgondische huis. De apostel Andreas was de bijzondere beschermheilige van de Bourgondiërs en het attribuut van hun patroon, het Andreaskruis, gevormd door twee knoestige stokken en in de heraldiek al snel door twee gekruiste pijlenbundels of pijlen, voerde men als eigen symbool. Naast dit Andreaskruis hadden de Bourgondische hertogen nog een persoonlijk teken. Filips de Goede koos hiertoe in 1419 de vuurslag, „le fusil“, met de vonkende vuurstenen. Na Filips de Goede werd de vuurslag overgenomen door Karel de Stoute en vervolgens ook door diens opvolgers. Via wapens, vlaggen en vooral ook via munten waren Andreaskruis en vuurslag met de vonken spetterende stenen, als tekens voor het Bourgondische huis zeer algemeen bekend (afb. 2).

Het wapenschild dat rechts van de vuurslag is afgebeeld op de Utrechtse schotel, is gevierendeeld (afb. 1). In de vier kwartieren zijn de wapens van Oud-Bourgondië (II en III) en van Oostenrijk (I en IV) geplaatst. Het wapen van Oud-Bourgondië is geschuinbalkt van goud en blauw, omgeven door een rode zoom; dat van Oostenrijk heeft een zilveren faas of dwarsbalk op een rood veld. Dit Bourgondisch-Oostenrijks wapenschild op de schotel is geen persoonlijk wapen, maar moet gezien worden als een algemeen wapen waarmee de pottenbakker de Bourgondisch-Oostenrijkse vorsten aanduidde. Het is te vergelijken met het gedeelde wapenschild dat Filips de Schone en Maximiliaan voerden als de Bourgondisch-Oostenrijkse heersers (afb. 3).

Het linkerschild op het bord is dat van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden. Het schild van Frederik is eveneens gevierendeeld en het toont in het eerste en het vierde kwartier het wapen van zijn bisdom Utrecht, namelijk een zilveren kruis in rood; het tweede en derde kwartier vertonen het wapen van Baden, zijn vaderlijk hertogdom, een rode schuinbalk op een goud veld. Frederik van Baden voerde dit wapen als bisschop van het Sticht, dus sinds 1496, tot zijn dood op 24 september 1517. In de Stiftskirche te Baden-Baden is dit wapen weergegeven in steen boven zijn praalgraf. Binnen Utrecht was het wapen van bisschop Frederik vooral bekend door de weergave ervan op de keerzijde van de door hem geslagen munten (afb. 4).

Concluderend kunnen we de aardewerk schotel op grond van de erop afgebeelde wapens en symbolen nader omschrijven en nauwgezet dateren. Het sierbord toont het persoonlijke wapen van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden (bisschop van 1496 tot 1517) in combinatie met de symbolen van het Bourgondische huis, Andreaskruis en vuurslag met vonkende stenen, en een meer algemeen naar de Bourgondisch-Oostenrijkse machthebbers verwijzend wapenschild. Tegen de boven geschetste achtergrond van de door de Bourgondisch-Oostenrijkse vorsten gepousseerde verkiezing van Frederik van Baden als bisschop van Utrecht, kan de conclusie wel getrokken

4. *Goudgulden van bisschop Frederik van Baden, geslagen te Wijk bij Duurstede. Keerzijde met het wapen van de bisschop op een kruis, met het randschrift MO NO AUREA EPISC TRAI E.*

worden dat dit sierbord ontstond als een herdenkingsschotel voor deze bisschopskeuze. In ieder geval moet het bord in de ambtsperiode van Frederik van Baden als bisschop van Utrecht zijn vervaardigd, dus tussen 1496 en 1517. Zeer waarschijnlijk is, dat het bord kort na zijn benoeming werd gemaakt, wellicht nog in de laatste maanden van het jaar 1496.

A. M. Koldewij

Geraadpleegde literatuur:

- tentoonstellingscatalogus „Uit scherven opgebouwd - restauratie van opgegraven keramiek in Utrecht“, Utrecht (Centraal Museum) 1981-1982, p. 1 afb. 1.
- tentoonstellingscatalogus „Die Burgunderbeute und Werke Burgundischer Hofkunst“, Bern (Bernisches historisches Museum) 1969, p. 36, 79 e.v.
- tentoonstellingscatalogus „Het Gulden Vlies“, Brugge (Groeningemuseum) 1962, p. 143.
- museumcatalogus „Het muntenkabinet“, Utrecht (Centraal Museum) 1980, p. 4, afb. 24.
- A. le Cosquino de Bussy, De dood van bisschop Frederik van Baden, in: Jaarboekje van „Oud-Utrecht“, 1924, p. 103-112.
- H. L. de Groot, Archeologische kroniek van de gemeente Utrecht over 1978-1979-1980/9. Jan Meyenstraat e.o., in: Maandblad „Oud-Utrecht“, 54, 1981, p. 44-50, afb. 43.
- R. R. Post, Geschiedenis der Utrechtse bisschopsverkiezingen tot 1535, Utrecht 1933, p. 174 e.v.
- R. R. Post, Kerkgeschiedenis van Nederland in de middeleeuwen, II, Utrecht/Antwerpen 1957, p. 32 e.v.
- A. J. van de Ven, De graftombe van bisschop Frederik van Baden, in: jaarboekje van „Oud-Utrecht“, 1947-48, p. 62-78.

RECTIFICATIE

In mijn artikel in het Maandblad van april 1982 („Instituut voor geschiedenis geen opslagplaats voor manuscripten“, pag. 108) is een fout geslopen. De ontkenning, waar noot 2 om vroeg, wilde de tekst met klem spreken, was in mijn tikmachine blijven steken. Het moest zijn: „... niet meer terugvinden“.

L. v. T.